

ENYEDI GYÖRGY:

KÍSÉRTET-HISTÓRIA

LACKÓ LÁSZLÓ: *A területi fejlődés egységes értelmezése* c. gondolatébresztő írásában (Tér és Társadalom, 1987. 1. sz.) óva inti a hazai regionális kutatókat a nyugat-európai országokban keletkező elméleti munkák szolgai másolásától: „... ezek közül sem a legmélyebbeket, hanem a „legkézenfekvőbbeket” hozzuk be (például az urbanizáció szakaszai) szinte figyelmen kívül hagyva a politikai, társadalmi, közgazdasági stb. környezet alapvető különbözőségeit”.

A legveszedelmesebb ilyen szolgai másolat az európai urbanizáció négyszakaszos elmélete. „A négyszakaszos urbanizáció kísértete ugyanis járja Európát . . .” A kísértet azért végül mégsem oly elborzasztó. „... hatása kedvező volt Magyarországon, mert ráirányította a figyelmet a nagyvárosi fejlődésben statisztikai adatokkal is kimutatható szakaszosságra — ha tetszik: a ciklusokra”. A *lidérc* hazánk földjén megszeli, kimutatható valósággá változik.

Sekélyes nyugat-európai elméletek szolgai másolása persze mihaszna dolog. (Vélem, ez más égtájakra is érvényes.) LACKÓ azonban kissé szigorú: mind általában az elméletekkel foglalkozó kutatók, mind az urbanizáció szakaszos fejlődésének hívei felett eléggé sommásan ítélkezik.

A nyugat-európai minta másolása egyáltalán nem az elmélet lefrissítése érdekében kezdődött. Ez — az 1960-as, 1970-es években — az egyre fokozódó, az 1980-as évek elejére már az elviselhetetlenségig fokozódó centralizációs településpolitikai igazolását, legitimálását szolgálta. A közigazgatási összevonások, az iskolakörzetesítések, a kereskedelmi hálózat összevonása, vagyis a magyar falvak mintegy egyharmadának elemi, alapellátó intézményeitől való megfosztása mind a „fejlett nyugat-európai országok” példájára való hivatkozással történt. Még a hírhedt „3000 fő a legkisebb szocialista faluméret” jelszó (ami a falvak kétharmada felszámolásának jelszava volt az 1960-as években) forrását is megleltem egy svéd munkában, amely az alapellátási intézmény-modellt 3000 főre méretezte. (Ez a 3000 fő persze nem *egy* faluban, hanem másfél magyar megyének megfelelő területen élhet.) Ez volt a szolgai másolás: a magyar településhálózat nagytájankénti igen eltérő szerkezetének, a falusi infrastruktúra helyzetének s állapotának teljes megvizsgálása. Nem az elméleti kutatók másoltak (azok kétségbeesetten tiltakoztak), hanem a gyakorlati tervezők.

Szigorúan ítélkezik LACKÓ az urbanizáció szakaszosságáról is. Igaza van abban, hogy a népesség területi (városi) koncentrációja önmagában nem kifejezője az urbanizációs folyamat teljességének, de nemzetközi összehasonlításra csak ez alkalmazható. Sőt, KLAASEN-ék európai urbanizációs modelljének bírálatában is sok igazsága van. Abban nincs, hogy a négyszakaszos elmélet a holland agglomerációs vizsgálatból

indul ki: ehhez a bécsi Társadalomtudományi Koordinációs Központ által irányított vizsgálat egész Európára kiterjedő vizsgálata szolgált háttérül. (A cikkben idézett ábrát egyébként a bécsi Központ projektje keretében készült „Urban Europe” című kötet értelmezi.¹ LACKÓ rossz szövegkörnyezetben nézte az ábrát (az általa idézett munka csak a reurbanizációs szakasszal, nem a négy szakasszal foglalkozik). A reurbanizáció szakasza azonban jellegét tekintve sem illeszkedik az előző szakaszokhoz (mert nem a településrendszeren belüli átalakulást, hanem csak a városi agglomerációkon belüli lakóhelyváltoztatást teszi szakasz-jellemzővé), meg feltételezett mechanizmusa sem működik. Ez esetben valóban csak a holland agglomerációkra támaszkodnak, de csak ebben az egy szakaszban.

Az alapkérdés nem a három vagy négy szakasz – hanem, hogy az urbanizáció során a népesség területi koncentrációja állandóan növekszik-e, mint néhány évtizede általános, napjainkban is még létező felfogás; avagy vannak-e koncentrációs és dekoncentrációs szakaszok? Továbbá: van-e a modern urbanizációnak általános, nemcsak Európára érvényes, hanem globális modellje, avagy – amint LACKÓ sugallja – Európa keleti felén valami egészen más történik, mint egyebütt? S végül: ha nem a gazdasági fejlődési szakaszokhoz kapcsolódnak a területi fejlődési szakaszok, akkor mihez? Mert azt elismerem, hogy egy új szakasz a termelőerők új irányú fejlődésével kezdődik, s ehhez képest készik a településhálózat vagy az infrastruktúra hálózat módosulása, de sokat nem késhet, hiszen az módi gazdaságot el kell látnia, működési feltételeit meg kell adnia. Ez utóbbi kérdésben LACKÓ ellentmondásba keveredik: a területi fejlődés szakaszosságát elismeri, az urbanizációét viszont nem, pedig éppen e két folyamat szoros összekapcsolódását hangsúlyozza (helyesen).

Fontosabb a szakaszok kérdése. Ez már jó húsz éve felmerült, amikor a legfejlettebb ipari országok egy részében – az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában – megállt a nagyvárosi növekedés, s nem folytatódott – mint korábban feltételezték – a népesség szakadatlan területi koncentrációja. Sőt: a nem-városi, rurális terekbe kezdett áttolódni a népesedés súlya. Az 1970-es évek során kiderült, hogy a jelenség nem sajátosan amerikai, nem is átmeneti, hanem az egész iparosodott Európában tartósan jelentkezik. Roppant irodalma van ennek, amely adatokkal is gazdagon dokumentálja a jelenséget az ipari országok egész sorában.²

A szakadatlan városnövekedés végére vonatkozó nézeteimet 1972-ben fejtetem ki először, amikor a Nemzetközi Földrajzi Unión belül egy, a falusi fejlődéssel foglalkozó munkabizottság létrehozását javasoltam. Ezt 1975-ben publikáltam³. Azután alakult ki bennem az a felfogás, mely szerint az urbanizáció, mint a társadalmi modernizáció egyik átfogó jelensége, globális érvényű. Ezt arra alapoztam, hogy az európai periféria az 1970-es évek településfejlődésében (és területi gazdasági fejlődésében) az európai magterület 2–3 évtizeddel korábbi fejlődéséhez erősen hasonlító jelenségeket találtam. Az európai magterület településfejlődésében pedig az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején vált általánossá az egy évtizeddel korábban Észak-Amerikában kezdődött, dezurbanizációnak nevezett folyamat. Végül: a fejlődő országok városfejlődése is analógiákat mutat korábbi euro-amerikai szakaszokkal: a frissen iparosodó-urbanizálódó országokban a XIX. század-végi „gátlástalan” nagyvárosi növekedéssel, régebbi városi hagyományú országokban, például Indiában, a relatív dekoncentráció jelenségével. Természetesen, e szakaszok konkrét formái mindig magukon viselik az éppen belépő

országok történelmi hagyományait, társadalmi rendszerét, a településhálózat sajátosságait stb. Ám globális modellnél a nemzeti sajátosságoktól el kell tekinteni, a modell működésének lényegére kell koncentrálni.

A világban lejátszódó településföldrajzi események sokévi vizsgálata vezetett tehát az urbanizációs folyamat szakaszosságának feltételezéséhez. A szakaszok jellegét, rövid leírását és bizonyítását 1984-ben publikáltam.⁴ Hozzáteszem, hogy a reurbanizációs szakaszt én sem fogadom el. Híven a termelőerők gerjesztő, eredendő hatásáról vallott felfogásomhoz, úgy vélem, hogy új szakasz kezdődik a településfejlődésben: az informatika szakasza. Erre vonatkozó, nagyon elsődleges elképzeléseim is némi nyilvánosságot kaptak már.⁵

Ne tessék hiú öregembernek tekinteni, hogy oly sokat hivatkozom magamra. Dehát épp az „urbanizáció szakaszai” elméletét hozza fel LACKÓ elrettentő például, mint egy sekélyes nyugati elmélet szolgáló másolatát. Valójában az én „szakasz”-felfogásom mintegy másfél évtized kutatás eredménye, *először kísérel meg globális modellt megfogalmazni* (mert a nyugati elméletek csak a fejlett tőkésországokkal foglalkoztak), s a jövő fejlődésre is tartalmaz elképzeléseket. Ettől persze még lehet sekélyes is, sőt marhaság is, de mindenesetre a saját sekélyem. Érdeklődve várom LACKÓ *érvelő* cáfolatát urbanizációs szakasz-felfogásomról.

JEGYZETEK

- 1/ VAN DEN BERG, L.—DREWETT, R. et. al. (1982): *Urban Europe. A Study of Growth and Decline.* Pergamon Press, Oxford — New York.
- 2/ A szakadatlan népesség-koncentráció végét először az amerikai szakirodalom tárta fel. (Nem beszéltek a szuburbanizációról, amely a városi agglomeráción belüli dekoncentráció, de a településrendszeren belül az agglomerálódás is felfogható koncentrációnak.) Utalok itt elsőnek DAVIS, K. *World Urbanization 1950–1970.* (1969), Berkeley: University of California Press, BERRY, B.J.L. (1973), *The Human Consequences of Urbanisation* (London: Macmillan) munkáira. Ezt követte a sokszor idézett BERRY, B.J.L. (1976) *Urbanization and Counterurbanization*, London: Sage, c. könyv és VIRGIN, D. és KONTULY, T. (1978) *Population Dispersal from Major Metropolitan Regions: An International Comparison.* *International Regional Science Review*, n^o-3, 49–73 c. munkája, amelyek széleskörű nemzetközi összehasonlítást adtak a dezurbanizációnak nevezett jelenségről. Az európai dezurbanizációról: a *Regional Studies* (Cambridge) 1986. júniusi számát teljes egészében az Egyesült Királyság átalakuló településrendszerének szenteli; egy másik könyv: CHAMPION, A. (1981) *Counterurbanisation and Rural Rejuvenation in Britain: An Evaluation of Population Trends Since 1971* Newcastle: Univ of Newcastle upon Tyne Press: Franciaország: BOUDOUL, F.—FAUR, J.P. (1982) *Renaissance des communes rurales on nouvelle forme d’urbanization?* *Economie et Statistique*, n^o-149, 1–16 vagy PUMAIN, D. (1983) *Déconcentration urbaine* *Population et Sociétés*, n^o-166, Egész Nyugat-Európát vizsgálja FIELDING, A.J. (1982) *Counterurbanisation in Western Europe* *Progress in Planning* 17, n^o-1 1–52 c. tanulmánya. Mindez persze csak szerény kóstoló.
- 3/ ENYEDI GY. (1975): *Research Problems in Rural Geography.* IGU Working Europe on Rural Planning and Development, Budapest. (Magyarul is megjelent az MTA FKI kiadásában.) ENYEDI GY. (1975): *A magyar falu átalakulása. Földrajzi közlemények* No. 2. pp. 109–124.
- 4/ ENYEDI GY. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 5/ ENYEDI GY. (1985): *A magyar településhálózat 2020-ban.* Előadás a Magyar Jövőkutató Kongresszuson, 1985. január (kézirat).